RELIGIEUS ERFGOED

ERFGOEDVERENIGING
HEEMSCHUT

DE SCHIJNWERPER OP RELIGIEUS ERFGOED

In april 2019 volgden velen via de sociale media het ongelooflijke nieuws uit Frankrijk. Een van de meest kenmerkende en geliefde bouwwerken van Europa, de Notre Dame in Parijs stond in brand. Velen waren verbijsterd en geschokt. Dat wat voor eeuwig leek, almachtig en onkwetsbaar, bleek plotseling verwoestbaar.

Net als de Notre Dame heeft het Nederlandse religieuze erfgoed historische en monumentale waarde. Gebouwen als kerken, kloosters, kapellen, pastorieën, synagogen en moskeeën uit vrijwel alle cultuur- en architectuurhistorische perioden bepalen de aanblik van onze steden en dorpen. Ze staan vaak op centrale locaties en zijn van oudsher onze bakens. Het zijn vooral identiteitsdragers, verhalenvertellers en een verbinding met onze geschiedenis. Dat geldt natuurlijk ook voor kerkhoven en begraafplaatsen. Bijna elke stad of elk dorp heeft nog wel een of meerdere kerken, kerktorens, begraafplaatsen of een bijzondere pastorie. Maar voor hoe lang nog? Behoud van religieus erfgoed is al lang niet meer zo vanzelfsprekend.

Alles van waarde is weerloos

In Nederland staat de toekomst van het religieus erfgoed enorm onder druk. Duidelijk is dat veel religieus erfgoed nu of in de nabije toekomst in de gevarenzone dreigt te komen. Dat geldt inmiddels ook voor Post 65 erfgoed dat we bijvoorbeeld aantreffen in onze jongste provincie Flevoland en dat ook steeds meer aandacht zal vergen. Er gaat geen dag voorbij of je leest erover in de krant of op social media. Het wordt bedreigd door sluiting, met leegstand, sloop of is op zoek naar een nieuwe bestemming. Een kerkgebouw is meer dan alleen een gebouw met een bijzonder interieur. Het is een ankerpunt in de leef- en woonomgeving, een drager van identiteit en verbondenheid, een plek waar sociale en culturele aspecten van oudsher een belangrijke rol spelen. Vaak zijn mensen emotioneel diep betrokken.

Meestal is bij religieus erfgoed sprake van een ensemble. Niet alleen de gebouwen, maar ook begraafplaatsen, gedenktekens, funerair erfgoed en wat te denken van het bij het ensemble behorende groen? Ook dat valt onder het religieus erfgoed en verdient onze aandacht. Doordat de komende jaren veel religieus erfgoed vrij zal komen, staan we voor een grote maatschappelijke opgave. Iedere inwoner van een stad of dorp zal in zijn directe omgeving geconfronteerd worden met kerksluiting, leegstand, breder gebruik, herbestemming of sloop.

Nationale Kerkenaanpak

In 2018 ging de nationale Kerkenaanpak van start, een samenwerkingsprogramma tussen provincies, gemeenten, kerkeigenaren en verschillende erfgoedorganisaties. Doel: een duurzaam toekomstperspectief ontwikkelen voor de monumentale kerkgebouwen van Nederland. De minister van OC&W stelde middelen beschikbaar. Het programma ontwikkelde zich langs vijf programmalijnen: kerkenvisies, kennis, duurzaamheid, toegankelijkheid en draagvlak. Van 2018-2021 werd op al deze lijnen ingezet. Erfgoedvereniging Heemschut is een van de partners in het programma.

Rol van Heemschut

Erfgoedvereniging Heemschut, die zich al meer dan 110 jaar inzet voor het behoud van erfgoed in Nederland, wil met deze brochure een bijdrage leveren aan de instandhouding van religieus erfgoed. Proactief en gericht op de toekomst. Religieus erfgoed is een van de speerpunten van Heemschut.

Daarom bevat deze brochure een aantal voorbeelden ter inspiratie, waarbij inwoners en erfgoedvrijwilligers zich actief en met succes hebben ingezet voor het behoud van hun 'eigen' religieus erfgoed. En geeft ze praktische informatie en ideeën om zelf aan de slag te gaan. Ook is er speciale aandacht voor omgevingsvisies. Daarin speelt participatie een belangrijk rol. Het is van vitaal belang dat religieus erfgoed een plaats krijgt in de lokale omgevingsvisies.

Lilian Grootswagers
Projectleider werkgroep
Religieus Erfgoed

INHOUD

Voorwoord 2
Een kerkenvisie en dan? 4
Wat kun je zelf allemaal doen? 6
Religieus erfgoed in de Omgevingswet 12
Hooge Zwaluwe, Onze Kerk 14
Vught, DePetrus 16
Grou, architectenbureau 18
Bredevoort, Koppelkerk 20
Sas van Gent, Markt 4 22
Kloosterburen, Nicolaaskerk 24
Zuidwolde, Wheemhuus 26
Bemmel, TheaterKerk 28
Reutum, die kerk is van Reutum! 30
Eindhoven, DOMUSDELA 32
Oirschot, weet waar je woont! 34
Poeldijk, Bartholomeuskerk 36
Utrecht, Kerken Kijken 38
Migranten als kerkgebruikers 40
Alkmaar, optimale inzet op kerkenvisie 40
Brabant, Expeditie Heilige Huisjes 41
Nieuwe Omgevingswet 41
Bronnen en links 43

ERFGOEDVERENIGING
HEEMSCHUT

EEN KERKENVISIE EN DAN?

In 2019 is het instrument kerkenvisie aan gemeenten aangeboden. Dit met als doel op lokaal niveau gezamenlijk het gesprek aan te gaan. Gemeenten, kerkeigenaren en burgers die samen nadenken en samen afspraken maken op weg naar een duurzame toekomst, dat is het idee. Ooit zijn kerken in samenwerking gebouwd. Om ze te behouden is die kracht, energie en slagkracht nu opnieuw hard nodig.

Ruim 240 van de ca. 350 gemeenten die ons land rijk is, hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om middelen aan te vragen voor het uitvoeren van een kerkenvisie en zijn daarmee aan de slag gegaan. Dit betekent dat er lokaal wordt nagedacht over driekwart van alle gebedshuizen in Nederland. Dat is een veelbelovend aantal, want lokaal moet het gebeuren.

De tijd tikt

De kerkenvisie is pas het begin. Elke stap die gezet wordt om religieus erfgoed te behouden is er één. Borgen, doorgeven, op de agenda zetten en draagvlak creëren. In de problematiek rond sluiting is ieders inzet, goede samenwerking en communicatie onontbeerlijk. Het is duidelijk dat de tijd tikt. Daarom is het als samenleving zaak om na te denken hoe deze gebouwen voor de toekomst te behouden. Dat geldt niet alleen voor de inmiddels 240 gemeenten waar aan een kerkenvisie gewerkt wordt, maar voor alle gemeenten in Nederland.

Een kerkgebouw heeft zijn eigen geschiedenis geschreven. De bouw van een godshuis was altijd een plaatselijke dan wel regionale aangelegenheid en nooit door één partij gedragen. Veel mensen uit alle lagen van de bevolking waren erbij betrokken. Al eeuwen is het een plek voor iedereen. Wil je in deze nieuwe tijd dit belangrijke culturele erfgoed doorgeven aan toekomstige generaties, dan is dat nog steeds een kwestie van vooral lokale inzet. Als een kerkgebouw verdwijnt, laat dat vaak een diepe wond en een grote leegte achter. Niet alleen in de harten en hoofden van mensen, maar ook op stedenbouwkundig gebied. Het heeft impact op je directe leefomgeving. Nu de nood aan de man komt en veel kerkeigenaren de zware lasten niet langer kunnen dragen, zullen er besluiten vallen die onvermijdelijk zijn, ook in jouw directe omgeving. In het verleden is al veel erfgoed verloren gegaan, daar zijn lessen uit getrokken en is kennis opgedaan. Zelf kan je op veel manieren bijdragen aan behoud, borgen of doorgeven van het religieus erfgoed in je eigen omgeving. De oplossingen zijn variabel en veelvuldig, tenslotte is elke oplossing maatwerk. Buurt-, dorps- en stadsbewoners en erfgoedvrijwilligers willen zich graag inspannen. Dat blijkt uit de selectie van voorbeelden die voor deze brochure werd verzameld. Het laat zien hoe in heel Nederland met veel passie en enthousiasme aan behoud en toegankelijkheid van het religieuze erfgoed wordt gewerkt.

Foto: Lilian Grootswagers

WAT KUN JE ZELF ALLEMAAL DOEN?

Aan de slag!

Er zijn veel manieren om bij te dragen aan behoud van religieus erfgoed. Iedereen kan zich daarvoor inzetten. Deze brochure wil een handreiking zijn en inspireren. De suggesties op deze pagina helpen je op weg. In één oogopslag zie je een scala aan mogelijkheden. Op de volgende pagina's vind je een uitgebreide toelichting op diverse acties die kunnen bijdragen aan behoud. In de voorbeelden verderop lees je wat je ermee kunt bereiken. Behoud en herbestemming van religieus erfgoed is altijd maatwerk.

Ga het gesprek aan

De toekomst van religieus erfgoed staat of valt bij betrokken initiatiefnemers. Dat zijn per definitie niet alleen kerkbestuurders, historische kringen of erfgoedvrijwilligers, maar dit kunnen ook oud-parochianen en geïnteresseerde, betrokken inwoners zijn van een gemeente. Ga het gesprek aan met elkaar. Maak kennis met elkaar. Maak jezelf bekend. Wissel informatie uit. Onbekend maakt immers onbemind. De ervaring leert dat een goed gesprek het begin kan zijn van nieuwe inzichten en nieuwe kansen. Durf te vragen. Stel problemen aan de orde. Zonder inzicht kan er niet gehandeld worden. Verken wat je mogelijk voor elkaar kunt betekenen. Wacht niet tot het water aan de lippen staat. Ga dus tijdig met elkaar in gesprek.

Initiatieven ontplooien

Werk mee aan bijvoorbeeld een Open Monumentendag. Organiseer een lezing of tentoonstelling in het kerkgebouw. Ondersteun bij openstelling. Ontplooi nieuwe initiatieven. Misschien is veelvuldiger en andersoortig gebruik van de kerkruimte een optie. Vaak ontbreekt het bij de eigenaren aan menskracht en kennis om zaken op te pakken. Door samen te werken kunnen nieuwe initiatieven worden opgepakt die anders nooit vorm zouden krijgen. Betrek de kerkgemeenschap bij lokale initiatieven, zoals een energiecoöperatie, kunstroute, fietsroute of andere activiteiten waarbij samengewerkt kan worden. Zorg dat de aansluiting met actuele zaken die in de gemeenschap spelen, wordt opgepakt.

Kerken vertellen verhalen

Een erfgoedvereniging of een plaatselijke historische vereniging kan heel praktisch bijdragen door bijvoorbeeld vergeten verhalen weer uit de anonimiteit te halen en op te schrijven. Zowel het gebouw als het interieur is een bron van inspiratie, het zijn verhalenvertellers. Anekdotes, humoristische feiten, interessante weetjes of geruchten, allemaal dragen ze bij en geven invulling aan de identiteit en de betekenis van het religieus erfgoed in het dorp, de stad of de streek. De kerkgemeenschap heeft hiervoor vaak geen tijd, maar verhalen verzamelen, beschrijven, levend houden en ontsluiten, helpen bij het creëren van draagvlak en aandacht voor het erfgoed. Op deze manier wordt ook de geschiedenis vastgelegd, mocht het ooit toch tot sluiting of afstoting komen. De verzamelde verhalen kunnen ontsloten worden in gedrukte, maar ook in digitale varianten. Zo kunnen ze bijvoorbeeld worden toegevoegd aan toeristische sites. Ze helpen om het belang onder de aandacht te brengen van politiek, publiek en omwonenden en versterken de band met de directe omgeving.

Kerken zo vaak mogelijk open

Het gekke is dat mensen het idee hebben dat kerken in het buitenland altijd open zijn en in Nederland altijd dicht. Betrokkenheid vasthouden als je niet over de drempel gaat, is moeilijk. Dus creëer draagvlak. Historische verenigingen, stichtingen, heemkundekringen, oudheidkamers, erfgoedverenigingen en burgers kunnen op allerlei manieren bijdragen om een gebouw onder de aandacht te brengen en toegankelijk te maken.

Foto's: Lilian Grootswagers

Het openstellen van gebouwen brengt levendigheid en belangstelling met zich mee. In Friesland en Groningen worden veel kerken opengesteld door inzet van vrijwilligers, zogenaamde sleutelhouders. Plaatselijke vrijwilligers, niet per se aan de kerkgemeenschap verbonden, die meehelpen het gebouw toegankelijk te houden. Gidsen zijn ook vaak actief in kerken. Vooral in stadskerken zijn dit soms grote organisaties die uit wel honderd tot honderdvijftig stadsgidsen bestaan die rondleidingen verzorgen. Deze groep kan bijdragen in actieve openstellingen door mee te denken over plannen voor intensiever gebruik. Dit is mogelijk met en zonder eredienst. Iedereen kan zo toegang krijgen. Het nodigt ook dorpelingen en omwonenden uit om een nieuwe relatie met het gebouw aan te gaan. Openstelling draagt ook bij aan de toeristische aantrekkelijkheid van dorp of stad. Maak de kerk bijvoorbeeld onderdeel van een fiets- of wandelroute op lokaal, regionaal of nationaal niveau. Of zorg dat de kerk digitaal ontsloten wordt via een online applicatie. Mooie voorbeelden zijn het Friese Tsjerkepaad en Kerken Kijken Utrecht. De kerk moet zo vaak mogelijk open!

Stichtingen en openstelling

In diverse provincies zijn er stichtingen actief die zich regio breed inzetten voor het behoud van religieus erfgoed. Regelmatig nemen ze ook daadwerkelijk religieuze gebouwen over en voegen deze toe aan hun portefeuille. Zij ontwikkelen ook initiatieven die inzetten op gebruik en het toegankelijk maken van die gebouwen. De werkwijze, organisatie, activiteiten en concepten die zij ontwikkelen zijn succesvol en bereiken een groot publiek. Bovendien staan ze open voor samenwerking. Kijk voor goede voorbeelden en ideeën op websites van stichtingen als Oude Groninger Kerken, Alde Fryske Tsjerken en Gelderse Kerken.

Educatieve programma's

Kijk of er al een connectie is met het onderwijs in het dorp, de stad of regio. Kinderen zijn vaak een mooie opstap naar hun ouders en overige familieleden. Spelenderwijs leren zij zo wat religieus erfgoed inhoudt en hoe dit verbonden is met de plaatselijke geschiedenis. Maak bijvoorbeeld een lesbrief, een lespakket en een doeboekje voor leerlingen en koppel dit aan een bezoek. Misschien is het hoog gegrepen om zelf een educatief programma op lokaal niveau te ontwikkelen, maar slimme samenwerking op provinciaal niveau kan een mogelijke oplossing bieden. Een goed voorbeeld is het project Expeditie Heilige Huisjes in de provincie Noord-Brabant. Het is ontwikkeld door Erfgoed Brabant, bedoeld voor leerlingen van groep 7 en 8, gratis toegankelijk en inzetbaar voor iedereen. Het lesmateriaal bestaat uit: Schooltv-afleveringen, een docentenhandleiding, lesmateriaal voor leerlingen, een website met achtergrondinformatie en de tijdlijn religie in Brabant. Laat je inspireren door de website van de Erfgoed Brabant Academie.

Muziek en jongeren

Regelmatig vinden in kerken muziekvoorstellingen en orgelconcerten plaats. Muziek kan ook een manier zijn om een breder publiek te bereiken. Zo is in de steden Middelburg, Breda en Bergen op Zoom de stichting Popmonument vooral in kerken actief. Door muziek te koppelen aan monumenten ontstaat bewustwording. Het is een creatieve manier om ook jongeren over de drempel te krijgen en kennis te laten maken met dit cultureel erfgoed.

Foto: Lilian Grootswagers

Ontmoetingsplaats

Van oudsher is een kerk plaats van samenkomst en ontmoeting, van waaruit allerlei maatschappelijke initiatieven plaatsvinden. Op het moment dat mensen geconfronteerd worden met sluiting en mogelijk verlies van het gebouw, wordt men zich hier extra van bewust. Het verlies van het gebouw betekent ook het verlies van de centrale plaats van ontmoeting. Dat geldt in de stad, maar nog meer op het platteland. In een dorp is de kerk vaak nog het enige publieke gebouw dat resteert. Het verdwijnen ervan tast ook de leefbaarheid aan. Bewoners richten zich tot de gemeente of gaan het gesprek aan met de eigenaar. Soms stimuleert ook de overheid. Zo heeft de provincie Overijssel de prijsvraag Kerkdorp in Beweging in het leven geroepen. Met dit initiatief wil men voorkomen dat kerken leeg komen te staan en wordt het behouden van een ontmoetingsplek voor de dorpsgemeenschap gestimuleerd. In Haarlem wordt ingezet op wijkfuncties via het project Buurtbakens. Naast de kerkfunctie krijgen kerken ook andere functies zoals buurthuis, locatie voor de voedselbank, huisartsenpraktijk, taalschool enzovoorts. De gemeente wil het liefst dat in elk stadsdeel een kerk meedoet. Vaak ontstaat zo een mix van functies. Ons land telt al verschillende geslaagde voorbeelden. Zo is voor liefhebbers van goede koffie en boeken in de Koppelkerk te Bemmel het Boekencafé geopend, vind je de markt in de kerk van Sas van Gent en de bibliotheek in DePetrus in Vught.

Kennis inbrengen

Rondom instandhouding, openstelling, communicatie, neven- of herbestemming zijn veel uitdagingen. Op allerlei gebieden vinden in de maatschappij innovatieve ontwikkelingen plaats. Kennis daarover is vaak wel in de gemeenschap aanwezig, maar vindt niet altijd haar weg naar het kerkbestuur of de eigenaar. Elke nieuwe partner of partij brengt weer een netwerk met zich mee. Samen weet je meer. Dat kan heel eenvoudig zijn, maar ook heel specifiek, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid. Het gaat echt niet altijd meteen om financiële middelen. Betrokkenheid leidt ook tot begrip en draagvlak. Het zijn essentiële onderdelen van de verschillende processen die spelen rondom religieus erfgoed.

Hulp bij herbestemming

Provincies zien dat behouden, verduurzamen en versterken van monumenten een complexe zaak is. Daar is expertise voor nodig. Op een aantal plaatsen is dan ook de mogelijkheid gecreëerd om eigenaren, burgers en initiatiefnemers te ondersteunen. Zo heeft de provincie Zuid-Holland een aanjager herbestemming aangesteld en in Zeeland en Noord-Holland zijn zogenaamde herbestemmingsloodsen actief. Ze bemiddelen in processen of verbinden monumenten aan initiatieven en omgekeerd. Ze adviseren op het gebied van planologie, processen, contractvorming, exploitatie, financiering, verduurzaming, herbestemmingstrajecten enzovoorts. Kortom ze ondersteunen bij vraagstukken rondom het opnieuw invullen van monumentaal erfgoed. Ze zijn via de provinciale websites te vinden en rechtstreeks te benaderen.

Verbinden

In een gemeenschap zijn vaak groeperingen op zoek naar een onderkomen. Goede voorbeelden hiervan zijn migrantengemeenschappen die samenkomsten willen organiseren. Als je van dergelijke initiatieven of ideeën op de hoogte bent, dan kan je deze wellicht verbinden aan de kerkeigenaar of gemeente. Zodat ze bekend zijn en misschien onderdeel worden van de oplossing tot langdurige instandhouding.

Meedoen aan de kerkenvisie

In veel gemeenten loopt het kerkenvisie traject nog. Kijk of jouw gemeente deelneemt via de *factsheet* kerkenvisies, feiten en inzichten, op ***www.toekomstreligieuserfgoed.nl***. Zoek uit of en hoe je kunt deelnemen en bijdragen aan het traject. Neem contact op met je gemeente. Als je eigen gemeente nog niet werkt aan het opstellen van een visie, probeer dan via de gemeenteraad of het college dit onderwerp onder de aandacht te brengen. Veel gemeenten zijn nog bezig met het opstellen van een kerkenvisie. Dit onderwerp niet oppakken betekent achterstand, het is zaak dat elke gemeente de kerkenvisie op de agenda heeft staan.

Kerken Kijken in Utrecht.

Foto: KKU, Nina Slagmolen

Foto: Joop Koopmanschap

Detail Lutherse kerk in Utrecht.

Vervolg op de kerkenvisie

Zoals aangegeven is een kerkenvisie een eerste opstap. Deze geeft als het goed is inzicht in het religieus erfgoed in de betreffende gemeente. De visie is vormvrij, dus er is geen uniforme uitkomst. Indien je gemeente er eentje opstelt of reeds opgesteld heeft, probeer dan te zorgen dat deze niet ongebruikt in de bekende bureaulade verdwijnt. Zie erop toe dat de visie wordt opgenomen in de omgevingsvisie en breng haar steeds weer onder de aandacht op het moment dat religieus erfgoed in de gemeente onder druk komt. Vaak staan er in een kerkenvisie afspraken hoe een mogelijk vervolgtraject aan te vliegen. Soms zijn dat hele concrete zaken over het te lopen proces, burgerparticipatie enzovoorts.

Oog voor kwaliteit

Een nieuwe bestemming van een gebouw gaat vaak gepaard met aanpassingen. Nieuw gebruik stelt nieuwe voorwaarden en eisen. Belangrijk is dat de kwaliteiten van het gebouw en interieur zijn beschreven en gewaardeerd. Pas daarna kan men gaan besluiten over de gewenste ingrepen. Ondanks dat iedereen blij is als een nieuwe bestemming gevonden wordt, is het belangrijk dat er geen oneigenlijke en onnodige aantastingen van het gebouw en interieur plaatsvinden. De herbestemming moet met respect voor de bestaande kwaliteiten worden ingepast. Dat is absoluut geen sinecure en vraagt altijd om het zoeken naar de juiste balans. Soms moet je daarvoor durven opkomen en je stem verheffen om uiteindelijk in gezamenlijkheid de juiste weg voorwaarts te vinden.

Foto: Lilian Grootswagers

Beschermen

De belangrijkste instrumenten om waardevolle gebouwen en hun historische omgeving te behouden is plaatsing op een monumentenlijst, via het beschermd stads- of dorpsgezicht of via het bestemmingsplan/omgevingsplan. Een ontwikkelingsgerichte bescherming kan aangeven welke monumentale waarden behouden dienen te blijven en waar ontwikkeld kan worden. Erfgoedvereniging Heemschut denkt mee en werkt samen met gemeenten en provincies bij het opstellen of actualiseren van monumentenbeleid. Daarnaast adviseert Heemschut eigenaren, particulieren en lokale organisaties bij aanwijzing, onderhoud en aanpassing van cultureel erfgoed. Heemschut en andere erfgoedorganisaties zijn op vele terreinen actief. Neem gerust contact op. Meer weten zie: ***www.heemschut.nl*** en de links op de laatste pagina.

RELIGIEUS ERFGOED IN DE OMGEVINGSWET

De in te voeren nieuwe Omgevingswet is een van de grootste stelselwijzigingen in Nederland van de laatste decennia. Alle ruimtelijke wetgeving wordt onder de nieuwe wet samengebracht en ook de rol van de burger en bestuurder verandert. Gemeenten worden belangrijker en binnen de gemeente krijgt het lokale bestuur meer verantwoordelijkheden om de eigen rol daarin vorm te geven. Heemschut pleit voor een goede borging van erfgoed in de Omgevingswet. Een heel belangrijk aspect van die nieuwe wet is burgerparticipatie. Burgers betrekken bij het samenstellen van visies is essentieel. Dat geldt zowel voor de kerkenvisie als voor de omgevingsvisie. Samen met honderden historische verenigingen kijkt Heemschut op lokaal niveau hoe erfgoed in de Omgevingswet en omgevingsvisies genoemd en opgenomen kan worden. We voeren daarover actieve gesprekken met gemeenten. Je kunt daar als burger een directe bijdrage aan leveren; dat is burgerparticipatie.

'Veel burgers weten niet dat kerkenvisies bestaan of dat plannen worden gemaakt over de toekomst van religieus erfgoed. Het betrekken van burgers zorgt voor meer gedragen besluiten. Je benut hun kennis en inzichten om tot gewenste oplossingen te komen.'

Directeur Karel Loeff over oefenen met de omgevingsvisie.

Bondgenoten

Samenwerking vormt de basis voor succesvol actievoeren. Juist de lokale inzet voor erfgoedbescherming maakt dat de kansen op succes groter zijn. Heemschut koppelt aan die lokale acties haar landelijke netwerk, kennis en inzet. Lokale en thematische organisaties zijn daarom onze bondgenoten.

Funerair en groen erfgoed

Wat te denken van het groen rondom kerken, op kerkhoven of begraafplaatsen. Kerken vormen vaak samen met het kerkhof en de grafmonumenten een bijzonder ensemble. Nederland telt meer dan vierduizend kerkhoven en begraafplaatsen, waarvan een groot deel nog in gebruik is, sommige al vanaf de middeleeuwen. Hierop bevinden zich ook bijzondere en historisch belangrijke graven. Een wandeling over een begraafplaats lijkt vaak een reis door de tijd en de geschiedenis van stad of dorp. Dertienhonderd objecten op vijfhonderdvijftig begraafplaatsen zijn beschermd door de rijksoverheid. Daarnaast zijn er begraafplaatsen die geheel of gedeeltelijk gemeentelijk beschermd zijn. Echter veel van de graven zijn niet beschermd of worden bij ruiming veronachtzaamd, omdat men de waarde niet (er)kent. Op historische begraafplaatsen zijn monumentale bomen, boomgroepen, bijzondere flora en fauna vaak van grote waarde. Heemschut werkt dan ook graag samen met drie bijzondere bondgenoten zoals het Cuypersgenootschap, de stichting Terebinth en de Nederlandse Tuinenstichting. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is natuurlijk een belangrijke partner.

Kerkinterieurs

Doordat steeds meer kerken en kloosters de deuren moeten sluiten, worden soms eeuwenoude interieurs bedreigd. We moeten ons bewust zijn van de aanwezigheid en de waarde van die interieurs en ons daar samen voor inzetten. Er zijn kerken die we niet willen of simpelweg kunnen herbestemmen tot appartementen, omdat ook het interieur bijzonder en waardevol is. Om kerkeigenaren, overheden en erfgoedprofessionals te helpen de juiste keuzes te maken voor behoud, zijn door het Museum Catharijneconvent en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed acht nieuwe publicaties uitgegeven. Deze zijn te vinden op de website van het museum ***www.catharijneconvent.nl*** onder kerken en kloosters.

Samen sterk: meldpunt Heemschut

Een actie heeft het meeste succes bij gezamenlijk optreden van belangenorganisaties. Daarom hecht Heemschut veel waarde aan samenwerking met lokale verenigingen, stichtingen en burgerinitiatieven. Hulp is daarbij meer dan welkom. Tip Heemschut als waardevolle monumenten, interieurs en landschappen worden bedreigd. De provinciale commissies of werkgroepen van Heemschut nemen na een melding altijd contact op over mogelijke acties en/of steun. Een nieuwe bedreiging melden is heel eenvoudig en volstaat met het invullen van het formulier op ***www.heemschut.nl*** onder het kopje: help mee.

ERFGOEDVERENIGING HEEMSCHUT

Dieuwke Stellinga en Willem Simonis.

Hooge Zwaluwe, Onze Kerk

Hooge Zwaluwe ligt in de gemeente Drimmelen. Het dorp telt iets meer dan 1.600 inwoners. Een typisch Brabants plattelandsdorp dat het hoofd moet bieden aan alledaagse vraagstukken over leefbaarheid, instandhouding van voorzieningen enzovoorts. Op zondag 10 november 2013 sloot de katholieke Sint-Willibrorduskerk in het dorp haar deuren. In 2015, twee jaar later opende Onze Kerk. De eenvoudige rijksmonumentale neogotische zaalkerk werd een restaurant.

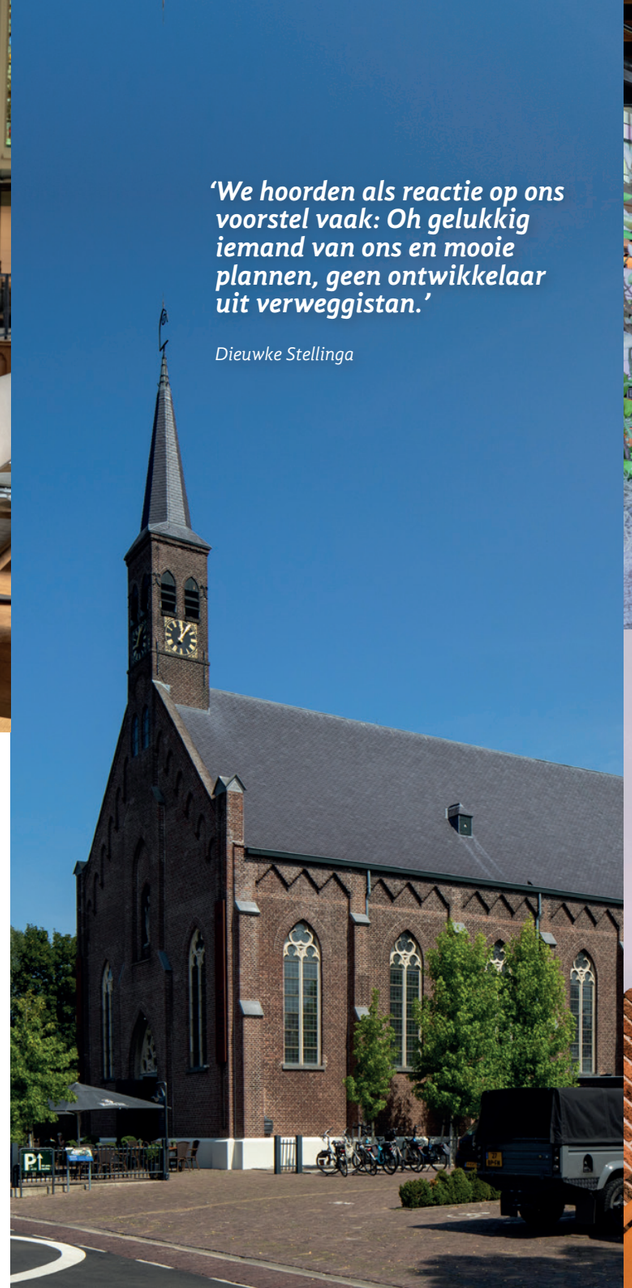

'We hoorden als reactie op ons voorstel vaak: Oh gelukkig iemand van ons en mooie plannen, geen ontwikkelaar uit verweggistan.'

Dieuwke Stellinga

Foto: RCE, Nanette de Jong

Foto: Kanusmedia

Droom wordt werkelijkheid

Doorslaggevend was de creativiteit en het doorzettingsvermogen van Dieuwke Stellinga en Willem Simonis. Daadkracht en visie van het parochiebestuur waren cruciaal bij de uitvoering, evenals de betrokkenheid van en het draagvlak onder de dorpsbewoners. De openingstoespraak maakte duidelijk waar het verschil zit: 'Mensen die wat doen, die niet zeggen "nee, dat kan niet"; die niet zeggen "nee dat lukt niet." Mensen die realistisch zijn en niet wijken voor alle beren op de weg zoals een eindeloze rij vergunningen, testen, papierwerk, ontheffingen, bureaucratie, onverwachte tegenvallers en bijna onhaalbare deadlines. Mensen die ondanks dat realisme het avontuur aangaan, een kerk kopen en het dan voor elkaar krijgen.' En zo werd het kerkgebouw behouden voor het dorp.

Vught, DePetrus

In 2005 werd de R.K. Petruskerk in Vught aan de eredienst onttrokken. De belangrijkste reden was de slechte bouwkundige staat van het rijksmonument. De stichting tot behoud van de Petruskerk werd opgericht en twee miljoen aan subsidies werd verworven. Plannen werden gemaakt maar die stokten op financiële uitvoerbaarheid. In 2011 was er nog steeds geen oplossing gevonden en sloop van het markante gebouw kwam in zicht. Een jarenlang braakliggend terrein of een appartementengebouw met een commerciële plint was het laatste waar Vught op zat te wachten.

Foto: Vughts Museum

Henk Smeets, voormalig voorzitter Vughts museum.

Vught voor Vught

De gemeenschap sloeg de handen ineen. Zeven Vughtse ondernemers adopteerden het project. Dankzij de verworven subsidies kon de restauratie van het kerkgebouw in gang gezet worden. Een Vughts restauratiebedrijf nam die klus op zich. Een Vughtse architect maakte het ontwerp voor de herinrichting. Samen met de beoogde gebruikers werd de inrichting als ontmoetingscentrum vorm gegeven. Extra middelen werden verworven. De gemeente droeg substantieel bij aan de herbestemming. Ook het Vughts Museum deed dat als beoogd gebruiker. Burgers konden hun steentje bijdragen als Petrusganger en de actie Allemaal Lokaal werd opgezet, zo droeg menigeen financieel bij. De ondernemers waren bereid de resterende financiële risico's af te dekken.
De Petruskerk is nu hét ontmoetingsplein van Vught, met de bibliotheek, een museum, cursus- en overlegruimtes, een wereldwinkel en tegen het gebouw drie commerciële ruimtes en een horecapunt. Naast het gebruik door de inwoners van Vught trekt het gebouw ook veel nieuwe bezoekers. Vughtenaren geven er trots rondleidingen.

Foto: Pulles & Pulles, eigendom Vughts Museum

Grou, architectenbureau

De voormalige gereformeerde kerk aan de Kievitstraat in het Friese Grou is van de slopershamer gered. De eenvoudige zaalkerk uit 1939 is een ontwerp van A. Baart Jr. Om het kerkje te redden vroegen Heemschut Fryslân en de historische vereniging Aed Levwerd voor het kerkgebouw de status van gemeentelijk monument aan. Met succes.

Foto: Lilian Grootswagers

Tweede leven

Het gebouw wordt in volle glorie hersteld. Samen met veel bewoners bestreed het Grouse bureau VNL-Architecten van Robert Landstra en Teunis Vonk de sloop. Zij maakten zich hard voor behoud en zagen in het kerkje een geschikte kantoorruimte. Samen met hun toekomstige buren besloten ze over te gaan tot koop. Het aangebouwde buurthuis De Boei uit 1964 werd gesloopt en de kerk verscheen daardoor weer in haar volle glorie. Na de restauratie trekt het architectenkantoor in de kerk. De buren benutten een stuk grond als tuinuitbreiding. Een prachtig resultaat van vele inspanningen waardoor een historisch stukje van Grou van de ondergang is gered.

Teunis Vonk en Robert Landstra.

'Het kerkje in samenspel met raadhuis en woningen vormt een cluster van waarden en moest behouden blijven.'

Robert Landstra

Foto's: Hippenstijl fotografie

Bredevoort, Koppelkerk

De Koppelkerk, een gebouw uit de wederopbouwperiode dat in 2013 gemeentelijk monument werd, verloor haar oorspronkelijke functie. De kerk uit 1947 in Delftse Schoolstijl werd ontworpen door de architecten W. Geels, W. van der Zee en W. Hebley.
De kerkenraad verleende aanvankelijk toestemming om er een woonfunctie aan te geven, maar in 2015 werd het gebouw verbouwd tot een multifunctioneel gebouw voor kunst en cultuur. Met de herbestemming kreeg Bredevoort een nieuw initiatief dat bijdraagt aan de plannen om het stadje uit de neerwaartse spiraal van leegstand, vergrijzing en verlies van middenstand te halen.

'De kernwaarden van de Koppelkerk nu - het verbinden van mensen en samen reflecteren op een rechtvaardige samenleving - verschillen niet zoveel van de oude religieuze doelstellingen.'

Sylvia Heijnen

Vrijplaats voor kunst en cultuur in de Achterhoek

Sylvia Heijnen, dochter van een van de eigenaren van het pand, ontwikkelde een nieuw cultuurplan voor de kerk in de boekenstad. Op basis van drie pijlers: de kunsten, verdieping en boeken. Het idee moest niet alleen boekenliefhebbers aanspreken, maar een multifunctioneel gebouw worden. Waar vroeger de kerkbanken stonden, wordt nu kunst geëxposeerd. De ruimte is ook heel snel in een concertzaal om te toveren of bruikbaar voor lezingen en optredens. Voor liefhebbers van goede koffie en boeken is het Boekencafé geopend. Een gezellige plek van ontmoeting waar je ook heerlijk gewoon even de krant kunt lezen. Overdag is de Koppelkerk een museum met wisselende exposities en cultuureducatie.
's Avonds een podium voor lezingen, concerten en maatschappelijk debat. Gunstig gelegen nabij de Duitse grens, wil ze ook een grensoverschrijdende ontmoetingsplaats zijn. De Koppelkerk is meer dan alleen een cultuurpodium. De organisatie is in handen van een hechte groep mensen: een 'familie' van zeventig enthousiaste en betrokken vrijwilligers.

Foto: Maarten de Boer

Sas van Gent, Markt 4

Voor de Maria Hemelvaartskerk van architect Joseph Cuypers, viel op 1 januari 2013 na 120 jaar als godshuis te hebben gediend, het doek. Een nieuwe klap voor de vestingstad. Wat nu? Verkoop of sloop? Kopers meldden zich niet. In 2015 richtte een groep lokale ondernemers en inwoners de Stichting Behoud Cuyperskerk op met als doel een herbestemming te vinden. Allerlei ideeën passeerden de revue. De rijksmonumentale status van het gebouw was daarbij een uitdaging, de structuur moest herkenbaar blijven.

'Als je de goede mensen om je heen hebt, kan je de wereld aan. Dat is ook gebleken bij dit project.'

Theo Mattheeuws

Foto: RCE, Chris Booms en Frans van Galen

Plaats van ontmoeting

Na jaren van onderhandelingen met plaatselijke ondernemers, ontstond langzaam het plan voor Markt 4. De Cuyperskerk moest een plaats van ontmoeting worden voor de Sasse gemeenschap. Je moest er je boodschappen kunnen doen, een kop koffie drinken, een maaltijd nuttigen, maar ook kunnen werken. En als het even kon ook nog aantrekkelijk voor toeristen. Guido Goethals, een creatieve enthousiaste architect die als bewoner de herbestemming mede aanzwengelde, werkte de plannen uit. Het gebouw kreeg een bijzondere mix van functies. Een duidelijke maatschappelijke meerwaarde is de werkruimte voor ondernemers en het restaurant waar mensen met een beperking werken. Het gebouw vervult een soort pleinfunctie, je ervaart het als een overdekte markt. Mooie bijvangst is dat de slager zijn weg terug vond naar het dorp als gevolg van dit bijzondere initiatief. Door de handen ineen te slaan, hebben de plaatselijke ondernemers en de bewoners een nieuwe invulling gegeven die voor het centrum en voor de leefbaarheid van grote betekenis is.

Theo Mattheeuws, voorzitter stichting Behoud Cuyperskerk.

Foto: RCE, Chris Booms en Frans van Galen

Kloosterburen, Nicolaaskerk

Kloosterburen in Groningen is een kleine hechte dorpsgemeenschap in de kop van de provincie met minder dan 1.400 inwoners. Een dorp dat geroemd wordt om haar rijke verenigingsleven. Zo vind je er bijvoorbeeld de noordelijkste carnavalsvereniging van Nederland. Het is een katholieke enclave in een omgeving die voornamelijk gereformeerd of hervormd is. De rijksmonumentale Nicolaaskerk werd in 1843 herbouwd en stond sinds 2008 leeg. De eigenaar, PKN Leens Mensingeweer, wilde de kerk overdragen, voorwaarde daarbij was dat de kerk een openbare bestemming zou krijgen, zodat deze behouden zou blijven voor de gemeenschap.

Foto: Alex Boerema

Foto: Alex Boerema

Vertrouwen en bruidsschat

Stichting SintJan, onderdeel van coöperatie Klooster&Buren, bleek de partner waar ze naar op zoek waren. De doelstelling van de coöperatie, waar Stichting SintJan een onderdeel van is, sloot hier naadloos op aan. De leefbaarheid in het gebied behouden en ontwikkelen, zodat het voor iedereen van nul tot honderd jaar interessant is er te wonen. SintJan ontwikkelde plannen, de PKN droeg in 2013 de kerk om niet over en voegde een bruidsschat toe.
Sinds 2014 werd gerenoveerd, gemoderniseerd en verduurzaamd. In 2021 is de meest recente renovatie, uitgevoerd door architect Reinier de Gooijer uit Pieterburen, afgerond. De kerk kan gehuurd worden voor bijeenkomsten, feesten en culturele evenementen. Vrijwilligers zorgen voor de programmering en de exploitatie. De kerk is nu voor Kloosterburen een ontmoetingspunt en plek van bezinning.

Foto: Nicolette Hetzler

Zuidwolde, Wheemhuus

Het ongeveer 6.800 inwoners tellende Drentse dorpje Zuidwolde is het grootste dorp en de voornaamste kern van de gemeente De Wolden. In het dorpje ligt het Wheemhuus, een karakteristiek kerkje met een veelbewogen geschiedenis. In 1930 vond een kerkscheiding plaats waarbij de vrijzinnigen zich afsplitsten van de hervormden. Ze lieten vervolgens voor zichzelf door de plaatselijke aannemer Rheins een eenvoudig kerkje bouwen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog deed het gebouw zowel dienst als distributiekantoor als opslagruimte voor de beschuitfabriek. Tot twee keer toe ontkwam het Wheemhuus aan de slopershamer, namelijk in 1979 toen de toenmalige eigenaar het kerkje wilde slopen en in 2012 toen het pand leeg kwam te staan en daarna in verval raakte. Uit de reuring die toen ontstond, bleek duidelijk de grote betrokkenheid van de inwoners bij het Wheemhuus. Zij wilden het kerkje niet kwijt.

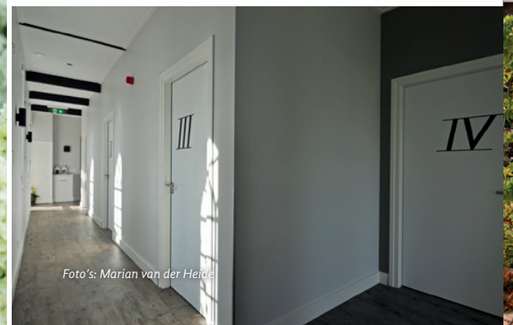

Miriam IJlenhave-Stukje.

Foto's: Marian van der Heide

Twee keer gered van sloop

Ingezet werd op behoud. Plannen werden ontwikkeld om het kerkje te bestemmen voor culturele activiteiten, maar die sneuvelden toen door geldgebrek. In 2015 waren het Miriam IJlenhave-Stukje en haar man die het Wheemhuus kochten om er een gezondheidscentrum te vestigen, zowel voor reguliere als complementaire therapieën, voor jong en oud. Daarbij worden de behandelruimtes per dagdeel verhuurd, waarvan inmiddels een kleine dertig huurders gebruik maken. Door samen te werken bereik je meer. Zo werd invulling gegeven aan het idee van Miriam IJlenhave om zowel reguliere als alternatieve zorg onder één dak te brengen. Gelukkig bleef het Wheemhuus voor Zuidwolde behouden.

'Het resultaat is een geweldig theater-, muziek- en verenigingshuis, een nieuw trefpunt in het hart van Bemmel.'

Pim de Leede

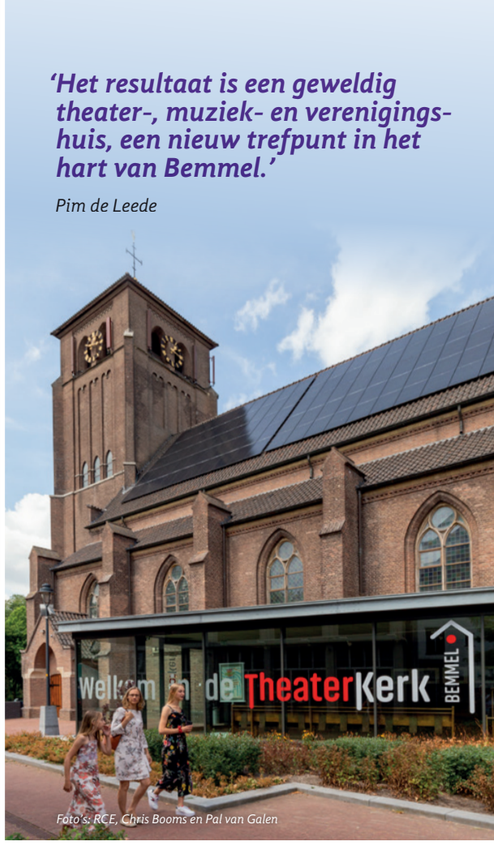

Foto's: RCE, Chris Booms en Pal van Galen

Bemmel, TheaterKerk

De katholieke Donatuskerk in het Gelderse Bemmel uit 1872 van H.J. Wennekers raakte tijdens de Tweede Wereldoorlog ernstig beschadigd en werd herbouwd onder leiding van architect Johannes Sluijmer. Begin deze eeuw moest de kerk sluiten. In 2012 maakte een groep bewoners op verzoek van de gemeente plannen om het gebouw te transformeren tot sociaal-cultureel centrum. Na de gemeenteraadsverkiezingen waaide de wind anders en het nieuwe college en de raad wezen de plannen af. In 2015 werd de kerk aan de eredienst onttrokken, waarna bewoners de Stichting Kerk Bemmel in het leven riepen, die de kerk voor één euro verwierf en zich intensief inzette voor behoud.

Pim de Leede.

Weerbaarheid, inzet, creativiteit en volharding

Op 28 oktober 2016 was het zover, de TheaterKerk opende haar deuren. Het gebouw was getransformeerd in misschien wel 'het mooiste theater van Gelderland.' Dat is niet vanzelf gegaan. Veel bedrijven, organisaties en burgers hebben bijgedragen aan dit succes. Bijzonder is de weerbaarheid van de bewoners. Die hielden vol, ook nadat de politiek de plannen afwees. Velen geloofden erin en droegen financieel bij. Zo kon de transformatie toch plaatsvinden. Vrijwilligers hielpen mee met slopen, bij het grondwerk, de bouw en installatietechniek, het timmer- en schilderwerk, het aanleggen van de tuin, straatwerk enzovoorts. Als je die inzet kapitaliseert is er ruim € 250.000 aan werk geleverd!
Om al die inspanningen nooit te vergeten heeft men een 'kerkregister' bedacht, te vinden op de website. Daar vind je alle sponsoren, die zijn onderverdeeld in Grondlegger, Steunbeer, Zetelhouder en Kerkwachter. Een mooie variatie op een eeuwenoude traditie, waarbij bewoners zich inzetten voor hun kerk.

Reutum, die kerk is van Reutum!

In 2010 werd de H.H. Simon en Judas kerk uit 1952 in het Overijsselse Reutum onderdeel van de Pancratius parochie. Het bestuur van de parochie besloot dat er voor 2025 zes van de negen kerken onttrokken zouden worden aan de eredienst. Zo ook de kerk in Reutum. Toen dit bekend werd is een werkgroep Toekomst Kerkgebouw Reutum ontstaan. De Commissie van Beheer van de geloofsgemeenschap Reutum, de dorpsraad, de werkgroep voorzieningen van MijnDorp2030 en betrokken Reutummers vormen samen die werkgroep.

Gebouwd voor en door Reutummers

Het projectplan voor behoud en herbestemming van de kerk kreeg de naam: Die kerk is van Reutum! Via een enquête werd duidelijk welke functies de bewoners belangrijk vonden om erin onder te brengen. Daarvoor is een degelijk toekomstbestendig plan nodig en daar is hard aan gewerkt. Eisen en wensen zijn geïnventariseerd, gesprekken met toekomstige gebruikers gevoerd en de werkgroep heeft de opdracht te onderzoeken of kerk, grond en opstallen aangekocht kunnen worden. Aankoop van het hele ensemble is essentieel voor het businessplan. Huuropbrengsten van pastorie en sacristie zijn essentieel voor langdurig behoud. Om aankoop en verbouwing van de kerk te financieren is voorgesteld het *Kultuurhoes* te verkopen, de functies over te hevelen naar de kerk en op de vrijkomende grond woningen te realiseren. Een aantal ondernemers en inwoners is bereid de overbruggingsfinanciering te dekken. En de ondernemersvereniging zegde een jaarlijkse bijdrage toe. In 2021 ontving het plan, als een van de winnaars in de provinciale prijsvraag ‘Kerkdorp in beweging’ € 25.000. Een geweldige opsteker. Het proces tot aankoop loopt nog. Goede samenwerking en creatief denken draagt bij aan behoud van het religieus erfgoed. Dat laat Reutum zien.

‘De prijs was een geweldige opsteker! De volgende stap is aankoop. Pas dan kunnen we de plannen realiseren. Daar wordt hard aan gewerkt.’

Karina Voets

Foto's: RCE, Chris Booms en Paul van Galen

Eindhoven, DOMUSDELA

De Paterskerk, onderdeel van het complex Mariënhage, was voorheen van de Paters Augustijnen. Het complex gaat terug tot de 11e eeuw. In 1419 werd het klooster gesticht dat roerige tijden kende en uiteenlopende functies had. In 2017 verhuisden de laatste Augustijnen en kocht uitvaartonderneming Dela het complex. Dela maakte een plan waarbij de vier monumentale gebouwen verbonden werden door nieuwbouw met veel glas. Om de verbinding met de stad te maken, wilde men in het kader van transparantie, de vier uitgebouwde biechtstoelen geheel verwijderen. Dit idee stuitte op verzet van de Henri van Abbestichting. Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het Cuypersgenootschap hadden bezwaar. De Van Abbestichting procedeerde zelfs tot aan de Raad van State.

Ere wie ere toekomt

Maar het liep goed af. Het is een schoolvoorbeeld van het steeds blijven zoeken naar een balans tussen aantasting van monumentale waarden en wijzigingen die noodzakelijk worden geacht door de ontwikkelaar. Voor de bouwhistorie, architectuur en het interieur moet respect zijn. Maar een herbestemming draagt ook bij aan behoud voor de toekomst. Nieuw gebruik vraagt om aanpassingen. De grenzen worden daarbij vaak opgezocht en het is goed zaken te verdedigen. Zo is men in Eindhoven tot een oplossing gekomen. Door aan beide zijden water bij de wijn te doen, zijn de monumentale waarden van het rijksmonument intact gebleven en is toch voldoende transparantie bereikt. Voor de herbestemming kreeg Dela zelfs de bronzen erepenning van de Van Abbestichting. Tevens werd het gebouw onderscheiden met de publieksprijs Beste Gebouw 2020 van de Bond van Nederlandse Architecten.

'Verdedigen van cultuurhistorische waarden gaat goed samen met het toevoegen van een nieuwe laag aan de biografie van een gebouw.'

Gerard Rooijakkers

Foto: Freekje Groenemans

Foto: Joop Koopmanschap

Oirschot, weet waar je woont!

In Oirschot sloegen vijf partijen de handen ineen om hun erfgoed op de kaart te zetten en te houden! Een initiatief voor bestaande en nieuwe bewoners. Weet waar je woont! Om uitgebreid kennis te maken met het ontstaan van je eigen woonplaats. Oirschotlogie is een cursus over de Brabantse plaats Oirschot waarin je kennis maakt met de geschiedenis en ontwikkeling op het gebied van historie en bestuur, natuur en landschap, ruimtelijke ontwikkeling, architectuur, religieus erfgoed, onderwijs, folklore, cultuur en dialect. Kortom je maakt kennis met je omgeving en haar historie.

Bewustwording en draagvlak

Het doel van de cursus is het creëren van passie en verbondenheid voor de plek waar je woont. Dit alles met de hoop dat dit uiteindelijk zal leiden tot bescherming en behoud. Als je het verleden kent kun je de toekomst beter vormgeven. Een mooi neveneffect is dat het netwerk van vrijwilligers zo nieuwe aanwas krijgt. Regelmatig melden zich nieuwe gidsen. Zo kun je tegenwoordig onder leiding van een gids de 276 treden van de imposante toren beklimmen en op grote hoogte van het uitzicht genieten.
De doelgroep is iedereen die belangstelling heeft. Ook raadsleden en gemeenteambtenaren worden hartelijk uitgenodigd om deel te nemen. De cursus draagt bij aan een goede basiskennis van het gebied en dus ook van het religieus erfgoed. Wel zo handig als je beslissingen moet nemen. Op een aantal zaterdagochtenden per jaar komt men bij elkaar. De theorie van het thema wordt altijd gevolgd met een wandeling door de omgeving.
De projectgroep is een uniek samenwerkingsverband tussen Stichting Behoud Erfgoed Oirschot (SBEO), Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot en Heemkundekring de Beerschen Aard, IVN Oirschot en Toeristische Informatie Punt (TIP) Oirschot.

Foto: Joop Koopmanschap

Wim van den Biggelaar, docent cursus religieus erfgoed.

Foto: Lilian Grootswagers

Foto: Lilian Grootswagers

Poeldijk, Bartholomeuskerk

Hoog boven het Zuid-Hollandse kerkdorp Poeldijk, verrijst de 76 meter hoge toren van de R.K. H. Bartholomeuskerk. De forse laat-neogotische kruisbasiliek van architect Nicolaas Molenaar sr., geopend in 1926, wordt ook wel de 'Kathedraal van het Westland' genoemd.

Foto's: Koos Verbeek

Samen vooruitkijken

In 2020 werd de Stichting Vrienden Bij Barth (Bartholomeus) opgericht. De Stichting wil samen met het parochiebestuur een aantal zaken realiseren. Ze zetten daarbij in op het inzamelen van middelen voor onderhoud en exploitatie op de korte en langere termijn. Zij wil niet alleen het prachtige gebouw in stand houden, maar ook culturele, maatschappelijke en sociale activiteiten ontplooien voor de hele gemeenschap. In goede harmonie wordt creatief nagedacht hoe de toekomst het beste verzekerd kan worden. Zo is overname en herinrichting van de kerk door de Stichting - waarbij de parochie een gedeelte zal terug huren voor haar diensten - een van de varianten die wordt onderzocht. Ondertussen heeft de historische vereniging alle roerende zaken in kaart gebracht en gedigitaliseerd. In Poeldijk trekken parochiebestuur en bewoners gezamenlijk op en zetten zich in voor langdurig behoud van hun kerk en hun cultureel erfgoed.

'We zijn al geruime tijd in gesprek met het bisdom over de toekomst en hoe die verder vorm te geven, maar helaas tot op heden zonder resultaat.'

Koos Verbeek

Foto: CDA Westland

Utrecht, Kerken Kijken

In het buitenland loop je tijdens je vakantie geregeld een kerk binnen, het lijkt alsof de deuren altijd open staan. In Nederland zijn kerken steeds vaker gesloten. Om draagvlak te creëren is het open en toegankelijk houden van de gebouwen essentieel. Stichting Kerken Kijken is een bijzonder mooi initiatief dat inzet op het tonen van de culturele rijkdom van de kerkgebouwen in het Utrechtse centrum. Sinds 1983 organiseert de stichting het openstellen van kerken in de binnenstad voor geïnteresseerden. Bezoekers en toeristen kunnen in de kerken terecht en de architectuur, bouwgeschiedenis en kunstschatten beleven.

Esmee Stam, bestuurslid en gids.

Kennismaken met kerken

Meer dan tweehonderd vrijwillige gidsen zorgen gedurende de zomermaanden voor de openstelling en leiden de bezoekers rond. Deze vrijwilligers werken in teams, met in iedere deelnemende kerk een teamleider. Per jaar trekt het project meer dan 50.000 bezoekers. Daarbij is de Domkerk nog niet meegerekend die jaarlijks over de 70.000 bezoekers trekt. Vanaf eind mei tot en met de herfstvakantie staan de deuren open en zijn steeds meer kerkgebouwen buiten de zomerperiode ook geopend. De toegang is gratis en alle kerken zijn rolstoeltoegankelijk.

Dergelijke burgerinitiatieven vinden we ook in andere steden. Zoals in Roermond, waar het Christoffelgilde vergelijkbare mogelijkheden biedt. Bijna honderd vrijwilligers werken samen om de kathedraal open te houden voor het publiek. De stichtingen Groninger Kerken en Alde Fryske Tjerken werken met sleutelhouders die de kerk 's ochtends openen, 's avonds sluiten en een oogje in het zeil houden. In Noord-Brabant en Zeeland wordt sinds 2019 de Open Kerkendag georganiseerd en veel kerken nemen deel aan Open Monumentendag. Allemaal mooie initiatieven die bijdragen aan openstelling en toegankelijkheid van religieus erfgoed.

Foto: KKU, Nina Slagmolen

Migranten als kerkgebruikers

Het programma Toekomst Religieus Erfgoed, dat formeel 31 december 2021 eindigde, heeft het Onderzoekscentrum voor Religie en Samenleving Kaski opdracht gegeven een onderzoek te doen naar migrantenkerken in Nederland. Het onderzoek werd uitgevoerd door de Radboud Universiteit Nijmegen in samenwerking met de koepelorganisatie voor migrantenkerken in Nederland (SKIN).

Kansen voor leegstaande kerken

De migrantenkerk is een groeiende groep. Hier ligt mogelijk een oplossing voor de leegstand in traditionele klassieke christelijke kerken. Migrantenkerken bestaan uit groepen met onder andere een bi-culturele achtergrond die samen het geloof willen belijden. Voorbeelden van migrantenkerken zijn onder andere de Indonesische Perki-kerk, Surinaams en Molukse kerken, expatkerken, de Eritrees-orthodoxe kerken en de Poolse parochies, die worden gebruikt door arbeidsmigranten. Volgens het onderzoek zijn er ongeveer 700.000 migrantenchristenen in Nederland. Tevens blijkt uit het onderzoek dat onder de 225 migrantengemeenschappen een kwart op zoek is naar huisvesting. Het vinden van geschikte huisvesting is niet eenvoudig. Daar ligt dus zeker nog een kans voor een aantal leegkomende kerkgebouwen.

Foto: Marcel van den Bergh

Fatimahuis Weert.

Alkmaar, optimale inzet op kerkenvisie

De gemeente Alkmaar zet proactief in op het informeren en toegankelijk maken van kennis over erfgoed en werkt continue aan het vergroten van aandacht en draagvlak. Zo is er meteen ingezet op het samenstellen en digitaal ontsluiten van de kerkenvisie en wordt het vervolg daarop op de website interactief vorm gegeven. Een inspirerend voorbeeld voor anderen dat veel ruimte geeft aan participatie.

Digitaal en modern

De kerkenvisie is digitaal ontsloten. Op de website lees je: 'De kerkenvisie is een praktische wegwijzer naar een vitale toekomst voor kerken. Voor kerkbesturen, eigenaars en initiatiefnemers. Het Alkmaarse kerkenlandschap is in beeld gebracht met kerkenpaspoorten en de kerkenstamboom.' Maar er is meer: indien je in gesprek wilt gaan over de toekomst van kerken, een ruimte zoekt voor vrijwilligerswerk, specifieke kennis of een goed idee hebt, is een digitaal platform gelanceerd. Het platform is interactief, openbaar en zet actuele thema's centraal. Zo wordt er onder andere kennis gedeeld over kwesties rondom religieus erfgoed. Je vindt informatie over actuele thema's als onderhoud, beheer, duurzaamheid, financiën en toekomstverkenning. Het biedt projectmatige klussen voor vrijwilligers aan en tips over het verbeteren van de zichtbaarheid van het religieus erfgoed zijn welkom. Iedereen kan bijdragen en meepraten. Hiermee wordt op een goede manier vorm gegeven aan een van de uitkomsten van de kerkenvisie: de wens om kennis te delen en een netwerk rondom gebedshuizen op te zetten.
De bedoeling is dat ***kerkenplatformalkmaar.nl*** zal uitgroeien tot een rijke digitale kennisbank. De gemeente nodigt iedereen uit deel te nemen.
Kerkenplatform Alkmaar is een interactief onderdeel van de kerkenvisie Alkmaar.

'De kerkenvisie is een praktische wegwijzer naar een vitale toekomst voor kerken.'

Foto: Erfgoed Brabant

Brabant, Expeditie Heilige Huisjes

In het project Expeditie Heilige Huisjes, ontwikkeld door Erfgoed Brabant, leren leerlingen door een bezoek aan heilige huisjes in hun buurt wat verschillende religieuze gebouwen betekenen en wat ze vertellen over de mensen die er komen.

Waarde van erfgoed doorgeven

Diverse Brabantse religieuze gebouwen werken samen in dit project en stellen hun deuren open voor schoolklassen. Leerlingen worden uitgedaagd om de waarde van het erfgoed te beschrijven en waarom het belangrijk is dit te bewaren voor later. Ze leren samen informatie opzoeken om de vragen van het lesmateriaal te beantwoorden. En het erfgoed wordt gekoppeld aan onderwerpen uit de regionale en nationale geschiedenis. Op een leuke wijze krijgen ze op die manier veel kennis over diverse religieuze gebouwen en de relatie met de geschiedenis van hun leefomgeving. Het project bestaat uit Schooltv-afleveringen, een docentenhandleiding, lesmateriaal voor de leerlingen, een website met achtergrondinformatie en een tijdlijn religie in Brabant. Een voorbeeld van regionale samenwerking. Het materiaal is voor iedereen gratis beschikbaar. Een mooi initiatief dat meer navolging verdient.

NIEUWE OMGEVINGSWET

De Omgevingswet vervangt straks de meeste bestaande wetten, verordeningen en regels die gaan over de leefomgeving. Het doel van de nieuwe wet is te zorgen voor een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit. Een van de verbeterdoelen van de Omgevingswet is: eenvoudiger regelgeving en meer ruimte voor initiatieven van burgers, ondernemers en de overheid zelf. En ook om aan gemeenten voor een aantal milieuthema's meer afwegingsruimte te geven. Belangrijk is de burgerparticipatie, vooral ten aanzien van ons erfgoed.

Hoe werkt dat dan?

Bij het opzetten van een plan of project moet de initiatiefnemer daar op een goede manier mee omgaan; overleggen met betrokkenen en alle belangen meenemen en afwegen. Participatie heet dat in die nieuwe wet. De Omgevingswet bestaat uit zes gereedschappen: de zogenaamde kerninstrumenten. Drie ervan zijn vooral van belang voor bescherming van cultureel erfgoed. Te weten de gemeentelijke omgevingsvisie, het omgevingsplan en de omgevingsvergunning. Bij deze instrumenten heb je als inwoner de mogelijkheid om invloed uit te oefenen, het erfgoedbelang onder de aandacht te brengen en te zorgen dat erfgoed in omgevingsvisies ook daadwerkelijk benoemd wordt. Dat kan in aanloop naar de Omgevingswet, maar ook als de wet eenmaal in werking is getreden.
Heemschut heeft samen met de Nederlandse Archeologie Vereniging (AVN) cursussen opgezet om wegwijs te worden in die nieuwe Omgevingswet. Informatie hierover is te vinden op ***www.heemschut.nl***. Ook kan men zich tot Heemschut wenden voor meer informatie over hoe je ervoor kan zorgen dat erfgoed en bijvoorbeeld de kerkenvisie in een omgevingsvisie worden meegenomen.

'Het is van het allergrootste belang dat religieus erfgoed wordt genoemd in de omgevingsvisie. Daar kun je als erfgoedvrijwilliger of bewoner op inzetten. Participatie heet dat.'

Hans Buis, Heemschut, projectmedewerker Omgevingswet

Bronnen en links

Religieus erfgoed is een uitgebreid en actueel onderwerp. Voor wie verder wil lezen zijn onderstaande bronnen te raadplegen.

- *Factsheet kerkenvisies feiten en inzichten.*
- *Kerkenvisies: van visie naar uitvoering, handreiking 2022*
- *Met Hart en Ziel, 1-3.*

Alle te downloaden via: ***www.cultureelerfgoed.nl***

www.toekomstreligieuserfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl
www.onzekerk.nl
www.depetrus.nl
www.koppelkerk.nl
www.markt4sasvangent.nl
www.kloosterenburen.nl/nikolaaskerk
www.wheemhuus.nl
www.theaterkerk.nl
www.domusdela.nl
www.debartholomeus.nl
www.oirschotlogie.nl
www.kerkenkijken.nl
www.brabantserfgoed.nl/heilige-huisjes
www.erfgoedbrabantacademie.nl/lesmateriaal/expeditie-heilige-huisjes

www.kerkenplatformalkmaar.nl
www.kerkenvisiealkmaar.nl
www.groningerkerken.nl
www.aldefrysketsjerken.nl
www.geldersekerken.nl
www.openkerkendag.nl
www.openmonumentendag.nl
www.tsjerkepaad.nl
www.herbestemming.nu
www.vbmk.nl
www.cuijpersgenootschap.nl
www.terebinth.nl
www.tuinenstichting.nl
www.heemschut.nl
facebookpagina St.Christoffelgilde Roermond

Dankwoord

Met dank aan iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van de brochure Religieus Erfgoed.

Teksten:	Lilian Grootswagers
Eindredactie:	Anne Marie ten Cate
Vormgeving:	De Digitale Vormgever
Foto's tenzij anders vermeld:	Henk Snaterse

RELIGIEUS ERFGOED

Ons Religieus erfgoed staat onder druk. Steeds meer gebouwen komen leeg te staan. In 2018 ging de nationale Kerkenaanpak van start, een samenwerkingsprogramma tussen provincies, gemeenten, kerkeigenaren en verschillende erfgoedorganisaties. Met als doel een duurzaam toekomstperspectief te ontwikkelen voor de monumentale kerkgebouwen van Nederland. Erfgoedvereniging Heemschut is een van de partners in het programma. Als bijdrage heeft Heemschut deze brochure samengesteld. De brochure wil een handreiking zijn en vooral inspireren. Tevens wordt een aantal voorbeelden uitgelicht waarbij burgers en erfgoedvrijwilligers bijzondere initiatieven hebben ontplooid en zich met succes hebben ingezet voor het behoud van hun lokale religieuze erfgoed.

De Bond Heemschut werd opgericht in 1911 en zet zich al meer dan 110 jaar onafgebroken in voor behoud van cultureel erfgoed. Heemschut betekent letterlijk het schutten, beschermen van het heem, de eigen woonomgeving. Als erfgoedvereniging zetten we ons in voor het beschermen en behouden van waardevolle objecten en gebieden. Daartoe behoort ook het religieus erfgoed. Het werk doen we met de inzet van vele vrijwilligers.

ERFGOEDVERENIGING HEEMSCHUT

Nieuwezijds Kolk 28 020-622 52 92
1012 PV Amsterdam info@heemschut.nl
www.heemschut.nl

DE WERKGROEP RELIGIEUS ERFGOED BESTAAT UIT:

Lilian Grootswagers, projectleider
Tom van Eekelen
Elsa Gorter
Caroline Koldeweij
David Koren
Piet Voermans
Hilde van Werven

Sas van Gent, Markt 4.
Foto: RCE, Chris Booms en Frans van Galen